

УДК 338.24.021.8: 637.134

О. О. Харіна,
аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ МОЛОКОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Проаналізовано сучасні тенденції функціонування вітчизняної молокопереробної галузі; визначено основні проблеми формування продовольчої безпеки в Україні; обґрунтовано необхідність здійснення еколого-економічного регулювання діяльності молокопереробних підприємств та дотримання ними міжнародних стандартів серії ISO.

In this article have reviewed and analyzed the principal challenges of functioning the native dairy-processing branch; also have identified the main problems of formation the food safety in Ukraine; substantiated need for the implementation of implementation of environmental and economic regulation of the dairy — processing enterprises and their compliance with international standards of series ISO.

Ключові слова: молокопереробні підприємства, сталий розвиток, якість продукції, продовольча безпека, екологізація.

Key words: dairy-processing enterprises, steady development, quality of products, food safety, greening.

ВСТУП

Однією з головних складових національної безпеки будь-якої держави є її продовольча безпека. Саме завдяки їй досягається сталий соціально-економічний розвиток суспільства та його демографічне відтворення. Найважливішим завданням сучасної економіки є подолання наслідків двох довготривалих криз (економічної та екологічної), що не тільки загострили продовольчу проблему, а й призвели до повного занепаду агропромислового комплексу України. Пріоритетним залишається вирішення питань щодо збільшення виробництва якісних молочних продуктів та підвищення їх безпечності.

Глобалізація економічних процесів, вступ України до Світової організації торгівлі у травні 2008 року відбувалися в умовах практичної відсутності ефективної державної системи підтримки вітчизняних виробників молочної продукції. Нині зростає небезпека стрімкого завоювання внутрішнього ринку країни іноземними агропромисловими підприємствами.

Актуальність даної статті також зумовлена і тим, що головною компонентою нормального відтворення людського потенціалу є доступне збалансоване харчування на основі екологічно чистої продукції, а стратегічною першоосновою існування будь-якого способу виробництва — зростання виробництва продуктів харчування. Без цих найцінніших ресурсів нації неможливе її існування.

Передусім це стосується виробництва молока як одного з найпотрібніших для належного функціонування людського організму продукту. Отже, проблема конкурентоспроможності вітчизняних молокопереробних підприємств в умовах сталого розвитку є дуже актуальною в наш час. Вона також пов'язана із забезпеченням продовольчої безпеки держави, а саме — з покращенням здоров'я людей через підвищення економічної ефективності виробництва якісної екологічно безпечної молочної продукції.

На всіх етапах еволюції економічної думки теоретичні та методологічні аспекти теорії продовольчої безпеки знаходили своє відображення в працях як зарубіжних, так і вітчизняних учених-економістів. Одним з перших важливість сільськогосподарського виробництва для розвитку держави відзначив Франсуа Кене. Вагомий внесок у розвиток концепції продовольчої безпеки також здійснили Адам Сміт, Томас Мальтус, Давид Рікардо, Абрахам Маслоу та інші.

Нині питанням формування продовольчої безпеки держави, значенню молокопереробних підприємств у її забезпеченні, проблемам розвитку та функціонування ринку молока та молочної продукції також присвячені наукові доробки вітчизняних економістів, серед яких можна виділити праці: Н. Басюркіної [1], Б. Данилишина, С. Кваші [5], Г. Купалової [2], П. Погребняка, П. Саблука [6], Н. Скопенко [8], Ю. Туниці, Т. Хар-

Таблиця 1. Споживання молочних продуктів на душу населення в Україні (в перерахунку на молоко) (1990–2011 рр.), кг/рік

1990	1995	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2011 р. до 1990, %	2011 р. до норми споживання, %
373	244	226	235	225	214	217	217	205	54,95	51,89

* Раціональна норма споживання — 395 кг/рік.

ченко [10], М. Хвесика, В. Чагаровського [11] та інших авторитетних науковців.

Водночас, враховуючи багатогранність та складність даної проблематики, велика кількість її аспектів є все ще недостатньо висвітленими, а окремі з них потребують постійного аналізу та моніторингу. Дискусійними залишаються питання щодо формування та розвитку ринку якісної молочної продукції в Україні, а також роль молокопереробних підприємств у забезпеченні продовольчої безпеки держави.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Відтак, метою статті є дослідження продовольчої безпеки держави на основі визначення характерних особливостей розвитку вітчизняної молочної галузі, на прикладі молокопереробних підприємств Вінницької, Полтавської, Черкаської, Київської областей і міста Києва включно.

Досягнення визначеної мети зумовило необхідність вирішення таких завдань, як: по-перше, окреслити сучасні тенденції розвитку ринку молока та молочних продуктів України; по-друге, визначити основні проблеми, що виникають при забезпеченні продовольчої безпеки держави; по-третє, дослідити, як вирішується проблема контролю якості молочної продукції у провідних молокопереробних підприємствах; по-четверте, розробити можливі напрями підвищення конкурентоспроможності молочної продукції і галузі в цілому.

РЕЗУЛЬТАТИ

Проведені дослідження свідчать, що від динаміки розвитку агропромислового комплексу України, однією зі складових якого є молокопереробна галузь, залежать стан, проблеми та перспективи забезпечення продовольчої безпеки держави. З критичного огляду наукової літератури нами було визначено, що продовольча безпека держави — це не що інше, як її еколого-економічний та соціальний стан, при якому наявність продуктів харчування у необхідній кількості, асортименті та відповідної якості повністю забезпечує потреби та доступність усіх верств населення, і, в свою чергу, незалежно від впливу зовнішніх та внутрішніх факторів, підтримує найвищий рівень його здоров'я [1; 4; 6].

Молочна галузь України є однією з пріоритетних галузей харчової промисловості, а молокопереробні підприємства, в свою чергу, відіграють надзвичайно важливу роль у забезпеченні населен-

ня продуктами харчування першої необхідності. Варто відмітити, що значимість молочних продуктів для українських споживачів нині є надзвичайно високою. Так, американський учений К. Еклз у своїй роботі звернув увагу на те, що "... лише мо-

локо може замінити будь-який продукт, але немає жодного такого продукту, який би замінив нам молоко". Майже для половини населення України споживання молочних продуктів асоціюється зі здоров'ям, для 44% це тільки смачний продукт харчування і, на превеликий жаль, лише для 30% людей — здорова їжа.

З позиції продовольчої безпеки складність існуючої ситуації стає очевидною при оцінці відмінностей у фактичному споживанні продуктів харчування населенням із рекомендованими нормами, які розроблені науково-дослідним інститутом харчування Міністерства охорони здоров'я України. Так, споживання молочних продуктів на душу населення в нашій державі в декілька разів нижче, ніж в європейських країнах. Норма раціонального споживання на 1995—2000 рр. визначалася в обсязі 380 кг, а на 2000—2011 рр. повинна була дорівнювати 395 кг. Мінімальний рівень молока на душу населення у перерахунку на первинний продукт має відповідати 353,3 кілограмам в рік, проте фактичний рівень в Україні в цей період, на жаль, сягав лише 214—226 кілограмів на рік.

Проаналізувавши офіційні дані Державного комітету статистики України, відмітимо негативну тенденцію, що склалася в нашій державі. Протягом досліджуваного періоду (1990—2011 рр.) в Україні спостерігалось зменшення обсягу споживання молока та молочних продуктів на душу населення (табл. 1).

У 2011 р. його величина склала лише 205 кг, що на 168 кг, або 45%, менше рівня 1990 року. Зменшення споживання молока й молочних продуктів пояснюється цілим рядом несприятливих чинників, зокрема: катастрофічним спадом платоспроможності населення, зростанням цін на молоко та молочну продукцію, скороченням обсягів виробництва молока та продуктів його переробки (табл. 2). Починаючи з 2000 р. спостерігаємо стрімке скорочення обсягів виробництва основних категорій молочних продуктів по всій території України. Наприклад, якщо у 2004 р. на молокопереробних підприємствах виробили близько 102 тис. тонн молока та сухих вершків, то у 2010 р. виробництво скоротилося майже вдвічі й становило лише 62%. Підсумовуючи вищевказане, зазначимо, що сьогодні споживання молочних продуктів в Україні не тільки не відповідає науково обґрунтованим нормам як за кількісними, так і за якісними показниками, а й прослідковується суттєва нестача якісної молочної продукції на вітчизняному ринку.

Молокопереробна промисловість досліджуваного регіону нині представлена 58 підприємствами, а також невеликою кількістю малих приватних молокопереробних підприємств-цехів (в основному сироробних). За останні 15 років майже половину молокопереробних підприємств було ліквідовано, частина стала філіями інших підприємств, а частина значно скоротила обсяги своєї діяльності та була реорганізована в приватні підприємства. Варто відмітити, що специфіка молокопереробних підприємств полягає у високій залежності якості продукції від сировини, адже саме якість молочної сировини великою мірою в подальшому визначає якість молочних продуктів виготовлених з неї. Дані Державного комітету статистики України свідчать про існування низки загрозливих тенденцій, які стосуються безпосередньо виробництва сировини в досліджуваному регіоні та в Україні в цілому.

Проаналізувавши стан поголів'я великої рогатої худоби (в усіх категоріях господарств) за роки незалежності, спостерігаємо його стрімке скорочення як в цілому по Україні (з 24623,4 тис. у 1991 р. до 4425,8 тис. у 2011 р.), так і в сегменті (з 4771,8 тис. у 1991 р. до 933,1 тис. у 2011 р.). Так, по Україні воно скоротилося майже в 5,6 рази, а в 4-ох досліджуваних областях (а саме: Вінницькій, Київській, Полтавській, Черкаській та міста Києва) — у 5,1 рази. Дана ситуація, в свою чергу, призвела до скорочення виробництва молока, тобто валовий надій за 1991—2011 р. зменшився більше ніж на половину як по всій Україні в цілому, так і в регіоні (рис. 1).

Загрозливим є також і той факт, що близько 80% молока виробляється приватними господарствами, які утримують 2 — 3 корови. Так, відсутність великих ферм не тільки в кілька разів збільшує витрати молокопереробних підприємств (енергетичні, трудові, матеріальні, зокрема: витрати на збір молока у централізованих пунктах прийому, на транспортування та інші), але й значно підвищує ризик використання неякісної сировини, а в подальшому — виробництва неякісної молочної продукції.

Таблиця 2. Виробництво основних категорій молочних продуктів в Україні (2004–2010 рр.), тис. тонн

Назва продукту	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Молоко і сухі вершки	102,6	108,8	105,8	124,7	95,1	67	64,6
Масло вершкове	113,2	117	101,9	98,9	85	75	69,2
Молоко перероблене рідке	743,6	827,8	798,9	852,4	810,6	753,5	741,9
Кисломолочні продукти	338,9	380,1	519,4	532,6	534,6	492	478,7
Сири жирні	222,8	271,1	215,7	244	249	237	228,2
Молочні консерви	105,3	112,3	96,7	112,6	117,2	96	103,2
Морозиво і харчовий лід	111,5	121	119,4	129,4	125	108	106,9
Казеїн	20,4	17,5	12,7	9,2	7,4	5,3	4,7

* Розроблено автором за даними [3; 5].

Ще однією проблемою є низький платоспроможний попит населення, що не тільки зменшує якість ринку молока й молочних продуктів, а й сприяє поширенню натуральних (не грошових) відносин. Варто відмітити, що без прийняття кардинальних заходів уряду країни з покращення та підвищення реального рівня доходів населення, на жаль, не можна серйозно говорити про зростання попиту на молочні продукти.

Незважаючи на вищевикладене, молокопереробна галузь досліджуваного сегмента виглядає достойно. На даний час її представляють найбільш потужніші молокопереробні підприємства: ПАТ "Яготинський маслозавод", ПрАТ "КАГМА", ПрАТ "Обухівський молочний завод", ПАТ "Галактон", ВАТ "Вімм-Біль-Данн Україна", ПАТ "Київський маргариновий завод", ПАТ "Літинський молочний завод", ВАТ "Вапнярський молокозавод", ТОВ "Люстдорф", ПАТ "Жашківський маслозавод", ВАТ "Звенигородський сироробний комбінат", ПАТ "Канівський маслосирзавод", ПрАТ "Пирятинський сир завод", ПАТ "Глобинський маслозавод", ПАТ "Хорольський молококонсервний комбінат дитячих продуктів", ПАТ "Кременчуцький міськмолокозавод", ПАТ "Лубенський молочний завод" та ін. Перераховані підприємства є лідерами не лише на регіональному рівні, але й займають достойні місця на національному. Молочна продукція даних підприємств користується

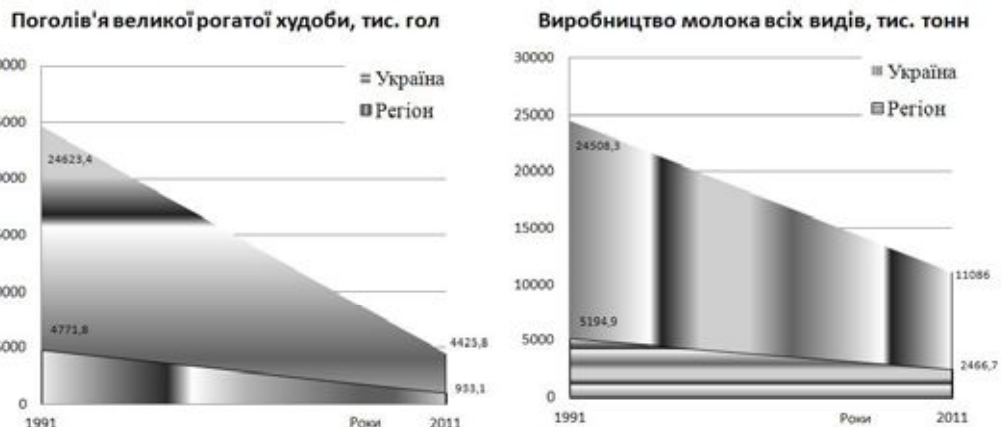

Рис. 1. Зміни поголів'я ВРХ та виробництва всіх видів молока в Україні та регіоні за 1991 та 2011 рр.

Рис. 2. Види національних стандартів України

попитом не лише у населення України, а й закордоном й відома такими торговими марками, як: "Яготинське", "Premiale", "КАГМА", "Ромол", "Слов'яночка", "Чудо", "Веселий молочник", "Фругурт", "Смач-ненька", "Олком", "На здоров'я", "Буренка", "Селянське", "Тотоша", "Кремез", "Гармонія" тощо.

Враховуючи результати дослідження, встановлено, що підвищення вимог до якості молочних товарів наразі залишається надзвичайно актуальним питанням, особливо в умовах забезпечення продовольчої безпеки держави. Нині в Україні діє численна кількість нормативно-правових актів, які регулюють якість молока та молочних продуктів, зокрема: закони України; постанови Кабінету Міністрів та підзаконні акти міністерств; національні стандарти, затверджені Держспоживстандарт України (рис. 2) тощо. Парадокс полягає в тому, що якість молочної продукції й досі бажає бути кращою. Так, проаналізувавши теперішню ситуацію в Україні в цілому, відмітимо, що різні області країни відрізняються різним ступенем участі держави в регулюванні молочної галузі. У деяких областях молокопереробні підприємства досить вільно розпоряджаються своїм виробництвом, тоді як в інших областях існують певні норми випуску продукції. Деякі керівники підприємств виконують вимоги стандартів щодо складу та якості молочної продукції, зокрема сприяють впровадженню міжнародних стандартів серії ISO, а також системи безпеки НАССР на підприємствах, інші — ставляться до цієї справи "халатно".

Відмітимо, що значною перешкодою в даній ситуації є той факт, що, за наявності численної кількості нормативно-правових актів в країні немає жодного документа з чіткими поясненнями того, як

здійснюється контроль за дотриманням стандартів органами державного регулювання. Так, за словами керівників молокопереробних підприємств, нині державні органи не мають у своєму розпорядженні відповідної кількості лабораторій для визначення відповідності продукції встановленим стандартам.

Узагальнюючи вищевикладене, слід зазначити, що Міністерство аграрної політики та продовольства України зробило перші кроки щодо вирішення проблеми контролю якості молочної продукції, зокрема було розроблено ряд проектів, що затверджують технічні регламенти по виробництву молока і молочних продуктів тощо. Так, на нашу думку, прийняття даних проектів регламентів виробництва

молока та молочної продукції в Україні дозволить покращити товарообіг на внутрішньому ринку України, спростити торгівлю відносини при експортно-імпорتنих операціях і буде сприяти конкурентоспроможності відповідних продуктів вітчизняного виробництва на світовому ринку, обмежить надходження на внутрішній ринок неякісної і фальсифікованої продукції. Також це буде стимулом для розвитку виробництва продукції, підвищення її якості та дозволить конкурувати з зарубіжними аналогами як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Отже, у процесі дослідження було виявлено ряд перешкод, що сприяють зниженню не тільки якості молочної продукції, а й конкурентоспроможності самих підприємств [9, с. 379]. До них можна віднести:

- зниження обсягів виробництва та погіршення якості молока, що вплинуло на обсяги реалізації переробних підприємств;
- переважне виробництво молока в особистих господарствах населення, що унеможливає використання сучасних технологій виробництва для забезпечення якості та безпеки продукції на рівні світових вимог;
- недостатня інтегрованість виробників сировини та переробних підприємств, що призводить до зростання трансакційні витрати на пошук нових партнерів;
- відсутність повного комплексу стандартів на молочну продукцію, які відповідали б вимогам світового рівня;
- відсутність на багатьох підприємствах чітко сформованих настанов з якості продукції;
- невідповідність та недотримання українського ветеринарного законодавства європейському;

— частота та неефективність перевірок молокопереробних підприємств контролюючими державними органами;

— незадовільний стан і розвиток інфраструктури молочної галузі;

— моральний і фізичний знос устаткування з використанням переважно застарілих технологій виробництва продукції;

— відмінності в контролі безпеки та якості продуктів в Україні та країнах Європейського союзу тощо.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз діяльності молокопереробної галузі України засвідчив її перспективність та важливість для забезпечення не тільки сталого розвитку економіки, а й продовольчої безпеки держави. Вважаємо, що державне регулювання, зокрема контроль за дотриманням стандартів якості та безпеки молочної продукції в умовах нинішнього економічного стану молочної галузі України, вимагає суттєвої корекції. В свою чергу, для підвищення рівня конкурентоспроможності молокопереробних підприємств України пропонуємо вирішити ряд питань, а саме:

— реально відображати у статистичних звітах стан справ у економіці взагалі та молокопереробному комплексі зокрема. Нині ця проблема є невирішеною. Про це свідчить галузева Програма розвитку молочного скотарства, прийнята у 2007 р., відповідно до якої виробництво молока у 2010 р. мало б становити 15 млн тонн на рік, а реально його обсяг склав трохи більше 11 млн тонн;

— забезпечити та проконтролювати здійснення екологічної стандартизації та сертифікації, зокрема впровадження стандартів серії ISO 9001 та 22 000 та дотримання принципів системи HACCP на всіх вітчизняних молокопереробних підприємствах;

— звернути особливу увагу на прискорення гармонізації вітчизняних стандартів на молочну продукцію з міжнародними;

— сприяти переорієнтації виробництва молокопереробних підприємств на якісні та екологічно безпечні молочні продукти харчування, що, в свою чергу, потребує додаткових і стабільних інвестиційних залучень для впровадження нових цехів і технологій;

— підвищити контроль держави за екологічною ситуацією в країні. Від екологічного фактора залежить не тільки якість молочної продукції, а й конкурентоспроможність самих підприємств країни на міжнародній арені. Так, нераціональне використання та виснаження ресурсів ставлять молокопереробні підприємства та державу в цілому в позицію залежності від зовнішніх чинників, а це, в свою чергу, призводить до загрози не тільки продовольчої, а й національної безпеки України.

Існує об'єктивна необхідність поглиблення наукових досліджень у напрямку удосконалення системи еколого-економічного регулювання на вітчизняних молокопереробних підприємствах, оптимізації економічних відносин, удосконалення норма-

тивно-правового забезпечення заходів щодо гарантування продовольчої безпеки держави та запровадження дієвих пропозицій із посилення контролю за дотриманням міжнародних стандартів та підвищення конкурентоспроможності переробних підприємств молочної галузі в цілому. Молокопереробним підприємствам й надалі потрібно за участю науковців проводити дослідження щодо вирішення проблем підвищення конкурентоспроможності молочної продукції і галузі в цілому.

Література:

1. Басюркіна Н.Й. Аналіз моделей продовольчої безпеки країни / Н.Й. Басюркіна // Інноваційна економіка. — 2012. — № 2(28). — С. 281—284.

2. Глосарій зеленого бізнесу: українсько-німецько-російсько-англійський // В. Базилевич, Д. Вальтер, В. Хартманн, Г. Купалова та ін.; наук. Ред.: В. Базилевич, Д. Вальтер. — К.: Знання, 2010. — 518 с.

3. Державний комітет статистики України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

4. Лозинська Т. М. Основні задачі забезпечення продовольчої безпеки країни // Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання: Колективна монографія / Лозинська Т.М.; за ред. П.Т. Саблука, В.Я. Амбросова, Г.Є. Мазанєва. — К.: ІАЕ, 2001. — 831 с.

5. Моніторинг розвитку ринку молока та молочних продуктів України / Спілка молочних підприємств України. За ред. Бутенко М.І. — К., 2010. — V випуск. — 100 с.

6. Національна доктрина продовольчої безпеки в Україні / [Саблук П.Т., Калетник Г.М., Кваша С.М. та ін.] // Економіка АПК. — 2011. — № 8. — С. 8—11.

7. Про затвердження галузевої Програми розвитку молочного скотарства України до 2015 року: Наказ Міністерства аграрної політики України від 10.12.2007 р. № 886/128.

8. Скопенко Н.С. Сучасні тенденції розвитку молочної галузі України / Н.С. Скопенко // Вісник ЖДТУ. — 2011. — № 2 (56). — С. 110—114.

9. Харіна О.О. Напрями підвищення конкурентоспроможності молоко-переробних підприємств України // Теоретичні та прикладні питання економіки: збірник наукових праць / За заг. ред. проф. Єханурова Ю.І., Шегди А.В. Випуск 27, том 2. — К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2012. — С. 373—380.

10. Харченко Т.Б. Шляхи поліпшення якості молочної продукції / Т.Б. Харченко // Формування ринкових відносин в Україні. — 2005. — № 9 (52). — С. 50—53.

11. Чагаровський В.П. Рецепти подолання стагнації молочної галузі України / В.П. Чагаровський // Всеукраїнський щоквартальний журнал "Молоко і ферма". — Умань. — Грудень 2010. — № 3 — С. 30—35.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2012 р.